

УДК 81'25-11(47+57) Ю. Жлуктенко

ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРІЯ ОЛЕКСІЙОВИЧА ЖЛУКТЕНКА З ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Літвіняк О.В., к. філол. н.,

асистент кафедри перекладознавства й контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті запропоновано огляд перекладознавчих підходів і поглядів професора Юрія Олексійовича Жлуктенка – видатного українського мовознавця, перекладознавця, лексикографа, методиста, соціолінгвіста й перекладача. Оскільки неможливо розглядати доробок дослідника у відриві від наукового контексту, в якому він працював, у статті запропоновано короткий огляд основних тенденцій, що існували в радянському перекладознавстві 1960–80-х рр. Стаття ґрунтується на детальному аналізі праць проф. Ю.О. Жлуктенка, пов'язаних із перекладознавчою тематикою, що дозволило узагальнити та систематизувати розрізнені думки науковця, опубліковані в окремих розвідках різних років.

Ключові слова: Юрій Олексійович Жлуктенко, перекладознавство, переклад, еквівалентність, адекватність, реалістична теорія перекладу.

В статье представлен обзор переводоведческих подходов и взглядов профессора Юрия Алексеевича Жлуктенко – выдающегося украинского языковеда, переводоведа, лексикографа, методиста, социолингвиста и переводчика. Поскольку работу исследователя невозможно рассматривать в отрыве от научного контекста, в котором он работал, в статье представлен краткий обзор основных тенденций, которые существовали в советском переводоведении 1960–80-х гг. Статья основана на детальном анализе работ проф. Ю.А. Жлуктенко, связанных с переводоведческой тематикой, что позволило систематизировать отдельные взгляды ученого, опубликованные в статьях разных годов.

Ключевые слова: Юрий Алексеевич Жлуктенко, переводоведение, перевод, эквивалентность, адекватность, реалистическая теория перевода.

Litvinyak O.V. TRANSLATION STUDIES RESEARCH BY YURIY O. ZHLUKTENKO

The article constitutes an overview of translation studies approaches and views by professor Y.O. Zhluktenko, a prominent linguist, translation studies scholar, lexicographer, language teaching methodologist, sociolinguist and translator. As soon as the work of a researcher cannot be considered outside the scholarly context he works in, the article offers a short review of the main tendencies in vogue in Soviet translation studies in 1960–80's. The article is based on a thorough analysis of the papers by Y.O. Zhluktenko connected with translation studies, as a result of which the scholar's views published in different articles were systematized.

Key words: Y.O. Zhluktenko, translation studies, translation, equivalence, adequacy, theory of realistic translation.

Постановка проблеми. Сьогодні, в часи глобалізації, коли зникають інформаційні бар'єри між державами та континентами, важливі надбання більшості галузей науки – заслуга науковців з усього світу. Проте ще якихось 20–30 чи 50 років тому ситуація була цілком відмінною. Від моменту свого становлення й до початку 90х рр. ХХ ст. перекладознавство в Україні зокрема та Радянському Союзі загалом було відділене від так званої західної науки й працювало у власних географічних, філософських і методологічних межах. Поінформованість щодо теоретичних міркувань про переклад видається більшою, аніж щодо перекладів практичних (зокрема художніх) і їхньої критики. В. Россельс у статті «За эти годы», опублікованій у збірнику «Мастерство перевода» за 1959 р., скаржиться на те, що майже немає відомостей про перекладачів художньої літератури на мови народів Радянського Союзу. Ба більше, навіть

про кількість і діяльність перекладацьких секцій спілки письменників не відомо майже нічого, а про стан перекладацтва за кордоном – і поготів [12, с. 210]. Такий підхід був на той час характерний не лише для закритих тоталітарних держав. Е. Гентцлер у книзі-аналізі перекладознавчих теорій двадцятого століття «Contemporary Translation Theories» твердить, що в 1960–1980-х рр. існувало багато різних підходів і теорій, та всі вони було окремими й розрізненими. Здебільшого між науковцями, які їх розробляли, не було зв'язку чи діалогу [17, с. 187].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо уважно простежити розвиток перекладознавства в загальносвітовому контексті, побачимо багато подібних висновків і співвідносних теорій, зроблених науковцями з різних країн і континентів. Наприклад, питання еквівалентності цікавили дослідників як у Радянському Союзі, так і в Сполучених Штатах

Америци, Німеччині, Чехії, Франції та багатьох інших країнах. І хоча розроблені ними класифікації та підходи різняться, знаходимо в них і дещо спільне. Наприклад, Т. Шмігер у монографії «Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя» пише, що «у рецензіях на «Антологію сучасних українських поетів» у перекладах С.А. Твердохліба Микола Євшан (Федюшка) розглядає перекладний твір у двох проекціях – формальній, де засадою вірного відтворення є збереження стилю оригіналу, та суспільній, де наголос робиться на взаємодії національної гідності перекладача/читача та перекладу» [16, с. 57], що, на нашу думку, наближається до концепції формальної та динамічної еквівалентності американця Ю. Найди. Думки І. Кулика щодо проблем культурного фону читача та спрямованості перекладу [16, с. 89] перекликаються з ідеями Г. Яусса щодо «горизонту очікувань» читача та думками, які розвивали представники так званої «Школи маніпуляції» (А. Лефевр, Т. Германс та ін.). М. Рильський, порушуючи питання цільового читача та мети перекладу, постулює ту ж проблему, що й розробник теорії «скопосу» Г. Фермеєр і його послідовники. Водночас думки М. Рильського та В. Державіна про те, що слова треба вивчати в їхній історичній перспективі, у зв'язку з етимологією та за потреби використовувати їхні призабуті значення [16, с. 136], нагадує Е. Паунда з його концепцією «енергії мови» [17, с. 15]. Класифікація галузей перекладознавства В. Коптілова [9, с. 202–204] перегукується зі схемою Голмса-Турі [18, с. 10–14]. Такий список можна було б продовжувати ще довго, що свідчить про спільність питань, над якими працювали та працюють теоретики перекладу.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати мету статті, яка полягає в аналізі досліджень Ю.О. Жлуктенка в теорії перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ю. Жлуктенко, безперечно, виділяв перекладознавство як окрему галузь науки, яка хоч і належить до циклу філологічних дисциплін, відрізняється власними підходами й методами оброблення матеріалу. Зокрема, в листі до Р. Зорівчак від 7 червня 1974 р. він пише про те, що перекладознавчий аналіз передбачає відхід від строго лінгвістичного підходу, адже кладе в основу «більш складні, ніж слово, елементи першотвору, загальне значення яких змушує шукати й складніших еквівалентів» [5, с. 54].

Як перекладознавець він звертався до багатьох теоретичних питань. Серед них адекватність, еквівалентність, оцінка якості перекладу, вибір творів для перекладу, підготовка до перекладу, відтворення засобів образності, відтворення авторського стилю, експресивний синтаксис, архітектоніка тексту, перекладацькі трансформації, жанрові особливості в перекладі, відтворення змісту й форми, критика перекладу, переклад назв і заголовків, переклад неологізмів, переклад прислів'їв і приказок, переклад реалій, редагування перекладу, роль редактора, роль читача, точність перекладу, буквалізм у перекладі, «дух» твору та його передача в перекладі, відтворення художніх конотацій, відповідність перекладу історичній епосі оригіналу, різночасовість оригіналу й перекладу, комплексна теорія перекладу, комунікативна функція тексту та її відтворення в перекладі, інтертекстуальність, соціально-культурні відмінності між мовами та ін. На жаль, детального розгляду жодної із цих проблем у його роботах не знаходимо. Але з огляду на те, що професор через обставини змушений був працювати в рамках реалістичної теорії перекладу, можемо співвіднести його погляди на вищезгадані й інші теоретичні й практичні аспекти перекладу з думками інших дослідників, які працювали в тому ж ключі.

На сучасному етапі розвитку науки право перекладознавства на існування навряд чи хтось заперечуватиме. Та галузь ця доволі молода, як окрема сфера наукового пошуку в Україні, та й у багатьох інших країнах, вона оформилася лише в часи існування Радянського Союзу, а тому в науковій літературі 40–60х рр. (а подекуди навіть до 80-х рр.) ХХ ст. натрапляємо на дискусії й аргументи на захист її наукового статусу.

На думку А. Федорова, теорія перекладу зародилася в Росії в роки радянської влади, а її ініціатором і основоположником був Максим Горький, який багато уваги приділяв справі перекладу [13, с. 351]. Утім, дослідження з історії українського перекладознавства доводять, що в Україні увагу перекладу як об'єктові наукового й критичного опису приділяли й раніше. Варто лише згадати статтю «Каміньярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» І. Франка [14] чи часопис «Книгарь», що видавався в 1917–1920 рр. і вміщував критичні матеріали про переклади в Україні [16, с. 65].

У збірнику 1970 р. «Мастерство перевода» з'явилася стаття І. Левого «Состояние теоре-

тической мысли в области перевода», в якій він, окрім усього іншого, дає характеристику радянському перекладознавству та його надбанням. Зокрема, І. Левий характеризує радянську науку про переклад як таку, що має єдиний світогляд і систематичний характер напрацювань. У ній доречно виокремити два напрями: лінгвістичний (започаткував А. Федоров книгою «Введение в теорию перевода» (1953 р.)) і літературознавчий (започаткував К. Чуковський у книзі «Высокое искусство» (1941 р.)) [11, с. 410]. Про це ж згадує у своїх «Актуальних питаннях українського художнього перекладу» В. Коптілов, пишучи: «Перекладацькі дискусії 50х років намагалися визначити проблематику теорії перекладу, зокрема, питому вагу в цій дисципліні лінгвістичних і літературознавчих питань. Одні учасники цих дискусій (А. Федоров, О. Реформатський) висували на перший план лінгвістичні завдання, оскільки перекладач працює з матеріалом двох мов – мови першотвору й мови перекладу. Інші (В. Россельс, Г. Гачечиладзе) віддавали першість літературознавчим проблемам, керуючись тим, що перекладач відображає художній твір. На початку 60х років у працях Ю. Еткінда, В. Шора й інших обґрунтовується можливість синтезу цих поглядів на шляху дослідження стилістичної специфіки художнього перекладу» [8, с. 114]. Найсильнішою стороною радянського перекладознавства І. Левий вважає детальні критичні аналізи окремих перекладів або дослідження перекладацьких проблем, які публікують у перекладознавчих збірниках («Вопросы художественного перевода», «Тетради переводчика», «Мастерство перевода», «Теория и критика перевода») [11, с. 410].

Характерною рисою розвитку радянського перекладознавства були дискусії, покликані звести до спільного знаменника розбіжності в поглядах різних дослідників і уніфікувати загальну теорію. Чимало обговорень точилося навколо того, чи можливо створити загальну теорію перекладу, чи все ж доведеться обмежитися окремими теоріями, заснованими на особливостях жанру, стилю, способу подачі та сприйняття тексту тощо. Зокрема, В. Комісаров у розвідці «Теория перевода на современном этапе» згадує, що на Всесоюзній науковій конференції 1975 р. чимало дискусій було присвячено питанню, чи варто прагнути до створення загальної теорії перекладу. Вочевидь, наводилося багато аргументів «за» й «проти». Власне автор схиляється до думки,

що не варто розглядати варіанти відповіді на це питання як взаємовиключні. Звісно, переклад як багатогранне явище можна вивчати в багатьох різних дисциплінах, причому поділ сфер дослідження не обов'язково збігатиметься (радіше відрізнятиметься) від поділу перекладу на види залежно від характеру оригіналу. Отже, наявність різних теорій перекладу (лінгвістичної, літературознавчої, психологічної та ін.) видається природною. Та це не означає, що неможливо створити єдину науку – перекладознавство, – предметом якої був би переклад загалом [7, с. 5–6].

Із дещо іншого ракурсу розглядає проблему наявності багатьох теорій перекладу В. Бібіхін, для якого їхнє існування спричинене не їхніми принциповими відмінностями, а тим, що дослідники часто зосереджуються на різних предметах дослідження. Якщо науковці працюють здебільшого з технічними, насиченими термінами текстами, то узагальнюючи свої результати аналізу в теорії, вони отримують результати, які закономірно відрізнятимуться від тих, що отримають дослідники суспільнополітичних, а тим паче художніх текстів [2, с. 5].

Радянська наука про переклад розглядала загальнотеоретичні проблеми й проблеми практики (що виявлялося здебільшого в аналізі конкретних перекладів або окремих лінгвістичних питань). У Ю. Жлуктенка не виникало сумнівів щодо доречності перекладознавства як пошукової галузі. Навіть навпаки, саме він, за словами Р. Зорівчак, «посприяв тому, що в 80-х роках теорія перекладу як лінгвістична дисципліна ввійшла до числа спеціальностей, затверджених ВАК СРСР як предмет дисертаційних досліджень» [6, с. 164]. На його думку, радянським теорії й практиці перекладу вдалося досягти певних успіхів у формуванні теоретичного підґрунтя й вимог до рівня та якості художнього перекладу. Йому імпонував той факт, що в них особливої ваги набув принцип «уважного ставлення до обох головних компонентів художнього твору – форми й змісту» [4, с. 86]. Завдячує цим радянська школа (реалістичного) перекладу високому фаховому та літературному рівню майстрів художнього перекладу. Як вимоги, так і практичні результати перекладацької діяльності були спрямовані на досягнення «максимальної ефективності, відображаючи в перекладі ці основні аспекти» [4, с. 86].

Подібно до багатьох своїх сучасників Ю. Жлуктенко дотримувався принципу, за

яким найкращим джерелом теоретичних припущень і постулатів є аналіз уже наявних перекладів літератури (здебільшого художньої). При цьому він вважав, що аналізу відомих творів із поширених європейських мов недостатньо. Чим більше мов і текстів задіяно в процесі аналізу, тим достовірнішими та точнішими будуть результати. Замість розробляти певну теорію на матеріалі однієї мови, а потім екстраполювати результати на всі інші, можна скористатися індуктивним підходом і дійти певних висновків на основі більшої кількості проаналізованого матеріалу. Особливо важливим Ю. Жлуктенко вважав приділити увагу менш розповсюдженим і популярним, а також античним мовам не лише тому, що їх часто незаслужено уникають, але й через те, що перекладів із них робиться менше, а тому прослужити вони б мали довше, відповідно, вимоги до їхньої якості аж ніяк не можуть бути нижчі, ніж до якості творів із інших мов [4, с. 91]. Загалом тенденції в мовознавстві та перекладознавстві радянського періоду свідчать про те, що в Радянському Союзі великої ваги надавали дослідженню саме менш розвинутих і поширених мов, передусім у їх зрівнянні з російською.

Вочевидь, Ю. Жлуктенко поділяв погляди прихильників «доскіпливого» реалістичного перекладу, таких, як І. Кашкін, якому, за словами Г. Гачечиладзе, «належить пріоритет у постановці проблеми реалістичного перекладу у творчому плані» [3, с. 153]. Г. Гачечиладзе розвинув теорію І. Кашкіна та дещо трансформував її; «з методичного поняття, яке підказувало, як потрібно перекладати, реалістичний переклад перетворювався в Гачечиладзе на оцінне поняття, у відображення дійсності (тобто оригінального художнього твору) найкращим способом у найадекватніший з усіх адекватних перекладів» [1, с. 149]. В. Коптілов, який у монографії «Першотвір і переклад» (1972 р.) охарактеризував радянську теорію перекладу як таку, що стверджує перекладність будь-якого твору з будь-якої мови, «можливість і потребу перекладу художнього твору в єдності його форми й змісту» [9, с. 7], «відкидає свавільне тлумачення першотвору» [9, с. 7], але в деяких випадках допускає «осмислену втрату деталі або компенсацію її в іншій формі з метою збереження більш істотних особливостей художнього перекладу» [9, с. 8]. О. Кундзіч вважав, що «реалізм у перекладі – це правдива передача реальної дійсності, відображеної в ори-

гіналі. Реалістично перекладати означає передати засобами своєї мови все відчуте й усвідомлене автором оригіналу» [10, с. 108].

Ю. Жлуктенко також вважав, що теорія перекладу мала б бути комплексною та практично орієнтованою, тобто допомагати вирішувати потенційні проблеми, на які можуть натрапити перекладачі-практики, а також розробити певні критерії та вимоги, які б дозволяли утримувати якість перекладу на певному рівні [4, с. 91]. Вважаємо такий його підхід особливо важливим, оскільки він доводить, що професор прагнув до того, щоб наука не була відірваною від інших сфер життя, а гармонійно в них вписувалася та сприяла їхньому розвитку й функціонуванню. Своїми працями Ю. Жлуктенко створив власну систему перекладознавчих поглядів, яка відображає його ставлення до низки перекладознавчих проблем. Цю систему його поглядів можна узагальнити.

У перекладознавчому аналізі оперуємо такими категоріями, як адекватність, еквівалентність і точність. Ці терміни використовують на позначення ступеня відповідності текстів. Іноді ці категорії тотожні, але частіше – ні. Так, адекватність радше стосується відтворення опису ситуації (що включає експресивність, основні характеристики авторського стилю, відповідність описуваної ситуації). Еквівалентність – категорія змінна, може визначатися на різних рівнях. Точність – один зі складників адекватності й еквівалентності. Точність – це якнайповніше відтворення інформації за максимальної реалізації комунікативної функції. Усі три поняття (адекватність, еквівалентність, точність) – відносні.

Перекладознавчий аналіз, який залучає перелічені вище категорії, – це інструмент оцінки якості перекладу. Якість перекладу оцінюють з огляду на тип, жанр тексту, його автора, суспільне значення тощо. Перекладознавчий аналіз, який виливається в критичні праці, може (і повинен) слугувати засобом цілеспрямованого підвищення якості перекладів. Важливу роль тут також відіграє цільовий читач.

За умови множинності перекладів їх перекладознавчий аналіз може зосереджуватися на двох основних аспектах: 1) дослідженні всієї сукупності перекладів із метою прослідкувати послідовність осмислення оригіналу; 2) пошуку найоптимальніших перекладацьких рішень, оскільки передача тексту в перекладі залежить від стратегії перекладача,

яка не завжди забезпечує об'єктивний підхід до тексту, який перекладається.

Перекладознавчий аналіз віршових творів повинен ураховувати чимало чинників. Зокрема, той факт, що поетичний переклад може ускладнюватися відмінностями між двома мовами. Правильне відтворення форми й розміру вірша та їх співвідношення зі змістом дозволяє передати стиль, настрій оповіді, авторський задум. Створювані образи повинні відповідати загальному контексту, розміру й ритмі. Просодія – засіб підтримки змістово-образних складових частин твору. У відтворенні співвідношення змісту й форми набуває ваги перенесення (збереження) функції форми.

Перекладознавчий аналіз художніх і публіцистичних творів включає уважний розгляд таких питань: відтворення образу оповідача в перекладі; відтворення засобів творення образності; передача реалій, безеквівалентної лексики, прислів'їв і приказок; транслітерація топонімів і антропонімів; відтворення ситуативних характеристик висловлювання; збереження підтексту, конотацій, образної системи. Не варто обходити увагою і структуру тексту, оскільки його архітектоніка загалом і побудова речень як окремих його складників надає тексту характерного тону й настрою. Сукупність усіх цих елементів об'єднується у вимогу відтворення естетичної цінності оригіналу.

Поруч зі своєю моделлю перекладознавчого аналізу Ю. Жлуктенко представив також низку перекладацьких настанов, які можна узагальнити так:

– найкращі умови для перекладу – коли добре знаєш автора та відчуваєш із ним певну спорідненість;

– перекладач художньої літератури повинен вправно володіти всіма ресурсами мови, на яку перекладає, зокрема стилістичними;

– перш ніж братися за переклад, варто дослідити автора, твір, особливості авторського стилю тощо;

– перекладач – посередник, покликаний знайти консенсус між різночитаннями твору.

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізувавши теоретичний доробок проф. Ю. Жлуктенка в царині перекладознавства, доходимо висновку, що дослідник мав власну, доволі цілісну систему перекладознавчих поглядів, на основі якої й проводив власні дослідження та скеровував своїх аспірантів. Водночас обмежений обсяг публікацій на перекладознавчі теми не дав науковцеві змоги повною мірою розкрити свою концепцію,

унаслідок чого залишається простір для подальших досліджень піднятих Ю. Жлуктенком питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азов А. К истории теории перевода в Советском Союзе. Проблема реалистического перевода / А. Азов // Логос. – 2012. – № 3 (87). – С. 131–152.
2. Библихин В. К проблеме определения сущности перевода / В. Библихин // Тетради переводчика / под. ред. Л. Бархударова. – Москва : Междунар. отношения, 1973. – Вып. 10. – С. 3–14.
3. Гачечиладзе Г. Введение в теорию художественного перевода / Г. Гачечиладзе ; авторизованный пер. с грузин. – Тбилиси : Изд-во Тбилис. ун-та, 1970. – 285 с.
4. Жлуктенко Ю. Проблемы адекватности перекладу / Ю. Жлуктенко, О. Двухжилов // Теорія і практика перекладу. – Київ : Вища шк., 1981. – Вып. 6. – С. 85–91.
5. Зорівчак Р. Мовознавчі роздуми в листах професора Юрія Олексійовича Жлуктенка : (до сторіччя від дня народження) / Р. Зорівчак // Мовознавство. – 2015. – № 4. – С. 38–67.
6. Зорівчак Р. Україністика в інтелектуальному життєписі професора Юрія Олексійовича Жлуктенка / Р. Зорівчак // Філологічні трактати. – 2014. – Т. 6, № 1. – С. 160–168.
7. Комиссаров В. Теория перевода на современном этапе / В. Комиссаров // Тетради переводчика. – 1976. – Вып. 13. – С. 3–12.
8. Коптілов В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. Коптілов. – Київ : Дніпро, 1971. – 132 с.
9. Коптілов В. Першотвір і переклад: роздуми і спостереження / В. Коптілов. – Київ : Дніпро, 1972. – 215 с.
10. Кундзіч О. Стан художнього перекладу на Україні / О. Кундзіч // Творчі проблеми перекладу. – Київ : Дніпро, 1973. – С. 103–154.
11. Левый И. Состояние теоретической мысли в области перевода / И. Левый // Мастерство перевода : сб. 7, 1970. – Москва : Сов. писатель, 1970. – С. 406–431.
12. Россельс В. За эти годы (Обзор) / В. Россельс // Мастерство перевода : сб. ст. – Москва : Сов. писатель, 1959. – С. 208–242.
13. Федоров А. Введение в теорию перевода (Лингвистические проблемы) / А. Федоров. – Москва : Изд-во литературы на иностр. языках, 1958. – 375 с.
14. Франко І. Каменярі. Український текст і польський переклад. Де що про штуку перекладання / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Київ : Наук. думка, 1983. – Т. 39 : Літературно-критичні праці (1911–1914). – С. 7–20.
15. Шерстнева Е. Переводная множественность как категория переводоведения: история, статус, тенденции / Е. Шерстнева // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – Вып. 73, Ч. 1. – С. 526–532.
16. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. Шмігер. – Київ : Смолоскип, 2009. – 342 с.
17. Gentzler E. Contemporary Translation Theories / E. Gentzler. – Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney : Multilingual Matters LTD., 2001. – 232 p.
18. Munday J. Introducing Translation Studies. Theories and Applications / J. Munday. – London ; New York : Routledge, 2001. – 222 p.